

doi: 10.15407/dse2016.03.171

УДК 314.72:331.522:332.1(477)

JEL Classification: J230; J60; R230

У.Я. САДОВА

д-р. екон. наук, проф., зав. від.
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України»
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4
E-mail: sadlu2004@gmail.com

О.Т. РИНДЗАК

канд. екон. наук., старш. наук. співроб.
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України»
79026, м. Львів, вул. Козелецька, 4
E-mail: olichkar@yahoo.com

Н.І. АНДРУСИШИН

канд. екон. наук, старш. наук. співроб.
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України»
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4
E-mail: andnat@ukr.net

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Статтю присвячено проблемам зайнятості внутрішньо переміщених осіб у регіонах, що їх приймають. Результати авторського соціологічного обстеження засвідчили край низький рівень зайнятості досліджуваної групи індивідів. Якщо до зміни місця проживання більшість із них були забезпечені роботою, то після переїзду – лише кожен шостий учасник дослідження. При цьому, половина з них працювали не за фахом, або ж із нижчим доходом, ніж за попереднім місцем праці. Найвищу частку зайнятих внутрішньо переміщених осіб зафіксовано у Волинській і Харківській областях, а найнижчу – у Запорізькій області. Загалом, опитані продемонстрували активну позицію щодо вирішення проблеми власного працевлаштування. З огляду на те, що майже половина респондентів висловила готовність до зміни спеціальності, виду діяльності, проходження спеціальних курсів, налагодження ефективної системи професійної підготовки і перепідготовки робочої сили повинно стати одним із дієвих способів вирішення проблеми їх безробіття. Насамперед це актуально для тих областей, де виявлено найвищий рівень професійної мобільності переселенців (Івано-Франківська, Волинська обл.).

Запропоновано диференційований підхід до вирішення проблем працевлаштування внутрішньо переміщених осіб залежно від їх налаштованості щодо місця майбутнього проживання. З'ясовано, що чим далі від зони конфлікту, тим більшою є частка осіб, котрі прагнуть залишитись у регіоні тимчасового проживання. У західних областях, де відсоток таких осіб є найбільшим, доцільним вбачається надання пільг працедавцям за працевлаштування вимушено переміщених осіб, а також створення сприятливих умов для їх самозайнятості та підприємницької діяльності. Підтримка підприємництва є особливо актуальною для Львівської області, де кожен четвертий респондент висловив готовність

© САДОВА У.Я., РИНДЗАК О.Т., АНДРУСИШИН Н.І., 2016

до відкриття власної справи. У регіонах, де переважає частка переселенців з чітким прагненням повернення на малу батьківщину (Донецька, Запорізька, Харківська області), доцільним є заохочення тимчасової зайнятості, активізація залучення переселенців до громадських робіт. Враховуючи, що у структурі вимушено переміщених осіб є значна частка жінок з дітьми, які потребують догляду, необхідним є стимулювання гнучких форм зайнятості (надомна праця, гнучкий графік робочого часу, робота за викликом тощо). Першочергово це стосується Запорізької і Київської областей, де спостережено найвищу частку матерів, котрі перебувають вдома по догляду за дітьми. Загалом, результати дослідження дають підстави зробити висновок про те, що до західних областей України перемістились особи з вищим рівнем трудової мобільності та міграційної налаштованості, ніж до східних.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), регіон, адаптація, зайнятість, працевлаштування, міграційна налаштованість.

У.Я. Садова

д-р. екон. наук, проф., зав. отд.
ГУ «Институт региональных исследований
имени М.И. Долишнего НАН Украины»
79026, г. Львов, ул. Козельницкая, 4,
E-mail: sadlu2004@gmail.com

О.Т. Риндзак

канд.экон.наук, старш. научн. сотрудн.
ГУ «Институт региональных исследований
имени М.И. Долишнего НАН Украины»
79026, г. Львов, ул. Козельницкая, 4
E-mail: olichkar@yahoo.com

Н.И. Андрусышин

канд. экон. наук, старш. научн. сотруд.
ГУ «Институт региональных исследований
имени М.И. Долишнего НАН Украины»
79026, г. Львов, ул. Козельницкая, 4
E-mail: andnat@ukr.net

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Статья посвящена проблемам занятости внутренне перемещенных лиц (ВПЛ) в принимающих регионах Украины. Результаты авторского социологического опроса показали крайне низкий уровень занятости исследуемой группы лиц. Если до смены места жительства большинство из них были обеспечены работой, то после переезда – только каждый шестой участник исследования. При этом, половина из них работали не по специальности, или же с более низким доходом, чем на предыдущем месте работы. Самый высокий уровень занятости зафиксирован в Вольнской и Харьковской областях, а самый низкий – в Запорожской области. В общем, опрошенные выразили активную позицию в отношении решения проблемы собственного трудоустройства. Учитывая, что почти половина опрошенных высказали готовность к смене специальности, вида деятельности, прохождения специальных курсов, построение эффективной системы профессиональной подготовки и переподготовки рабочей силы должно стать одним из важных способов решения проблемы их трудоустройства. Прежде всего это актуально для тех областей, где обнаружен высокий уровень профессиональной мобильности переселенцев (Ивано-Франковская, Вольнская обл.).

Предложен дифференцированный подход к решению проблем трудоустройства вынужденно перемещенных лиц в зависимости от их настроения относительно места будущего проживания. Установлено, что, чем дальше от зоны конфликта, тем больше доля лиц, стремящихся остаться в принимающем регионе. В западных областях, где доля таких лиц наиболее высока, целесообразно предоставить временные льготы работодателям за трудоустройство вынужденно перемещенных лиц, а также создать благоприятные условия для их самозанятости и предпринимательской деятельности. Поддержка предпринимательства особенно актуальна для Львовской области, где каждый четвертый респондент

выразил готовность к открытию собственного дела. В регионах, где преобладает доля ВПЛ с четким стремлением возвращения на малую родину (Донецкая, Запорожская, Харьковская области), актуально поощрение временной занятости, активизация привлечения переселенцев к общественным работам. Учитывая, что в структуре вынужденно перемещенных лиц обнаружена значительная доля женщин с детьми, нуждающимися в уходе, необходимо стимулировать гибкие формы занятости (надомный труд, гибкий график рабочего времени, работа по вызову и т. д.). Прежде всего это касается Запорожской и Киевской областей, где обнаружена самая большая доля матерей, находящихся дома по уходу за детьми. В целом, результаты исследования позволяют сделать вывод о том, что в западные области Украины переместились лица с более высоким уровнем трудовой мобильности и миграционных установок, чем в восточные.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица (ВПЛ), регион, адаптация, занятость, трудоустройство, миграционные установки.

U. Y. Sadova

Dr. Sc. (Economics), Prof.
State Institution «Institute of Regional Research named
after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»
79026, Ukraine, Lviv, Kozelnitska str., 4
E-mail: sadlu2004@gmail.com

O. T. Ryndzak

PhD (Economics), Senior Researcher
State Institution «Institute of Regional Research named
after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»
79026, Ukraine, Lviv, Kozelnitska str., 4
E-mail: olichkar@yahoo.com

N. I. Andrusyshyn

PhD (Economics), Senior Researcher
State Institution «Institute of Regional Research named
after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»
79026, Ukraine, Lviv, Kozelnitska str., 4
E-mail: andnat@ukr.net

ACTUAL PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS: REGIONAL ASPECT

The article is devoted to the problems of employment of internally displaced persons (IDPs) in host regions of Ukraine. The results of the sociological survey showed extremely low level of employment of forced internal migrants. Only every sixth participant in the study was provided with work. Thus, half of them did not work by their specialty or had a lower income than on the previous place of work. The highest employment rate was recorded in Volyn and Kharkiv regions, the lowest – in Zaporizhzhia region. Overall, respondents expressed an active position according their own employment. Given the fact that almost half of them expressed a willingness to change of profession or activity, to pass special courses, setting up an effective system of training and retraining of the workforce must be one of the important ways to solve the problem of employment. First of all it is actual for those areas where the highest level of professional mobility of immigrants was found (Ivano-Frankivsk, Volyn region.).

A differentiated approach was proposed to solving the problems of unemployment of internally displaced persons, depending on their disposition on the future place of residence. It was found that the farther away from the conflict zone, the greater is the proportion of people who tend to stay in the host region. In the western regions, where the percentage of such people is the largest, it is advisable to provide benefits to employers for employing internally displaced persons and to create favorable conditions for their self-employment and entrepreneurship. Supporting of entrepreneurship is particularly important for the Lviv region, where a quarter of respondents expressed willingness to start their own business. In areas where the predominant share of internal migrants with a clear desire to return to their home (Donetsk, Zaporizhzhia, Kharkiv region) it is important to stimulate temporary employment, to activate attracting of immigrants to public works. Given that in the structure of internally dis-

placed persons there is a significant proportion of women with children it is important to encourage flexible forms of employment (home work, flexible working hours, work on call, etc.). This concerns mainly Donetsk and Kyiv regions where the highest proportion of mothers who stay at home to care for children was observed. Overall, the results of the sociological survey give grounds to conclude that persons who relocated to the western regions of Ukraine have higher levels of labor mobility and migration readiness than those, who relocated to the east.

Keywords: internally displaced persons (IDPs), region, adaptation, employment, job placement, migration disposition.

Постановка проблеми. Україна всупереч сподіванням зіткнулася з проблемою внутрішньої вимушеної міграції населення з окремих територій Донецької, Луганської областей та АР Крим до інших регіонів. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на червень 2016 року в нашій державі було зареєстровано 1,8 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Це дев'яте місце у світі за даним показником. Масштабне вимушене переселення супроводжується низкою соціально-економічних проблем, пов'язаних із навантаженням на соціальну інфраструктуру регіонів-реципієнтів (забезпечення житлом, доступу до освітніх закладів, медичного обслуговування тощо), а також зі зростанням напруги на локальних ринках праці.

Актуальність обраної теми. Зайнятість для ВПО працездатного віку – це не лише основний спосіб виживання, задоволення нагальних матеріальних потреб, а й перший і необхідний крок до адаптації на новому місці проживання. Тому вивчення і вирішення проблем їхньої зайнятості має важливе значення для економіки, держави, суспільства. Сучасні дослідження свідчать, що у місцях прибуття працевлаштування часто сприймають переселенців з Донбасу як тимчасових працівників. Це призводить до дискримінації ВПО на регіональних ринках праці [1, с. 32] шляхом відмови у працевлаштуванні, заниженої зарплати тощо. Сказане актуалізує потребу виконання наукових досліджень у сфері зайнятості ВПО, розробки пропозицій щодо шляхів вирішення наявних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гострота й актуальність проблем, пов'язаних із ВПО, зумовили значний інтерес до неї науковців з цілого світу. Зокрема, питанням ВПО, моделям інтеграції мігрантів у соціум, який приймає, аналізу міграційної політики присвячено праці таких зарубіжних вчених: К. Бран (K. Brun), П. Качмарчик (P. Kaczmarczyk), К. Кельдстадлі (K. Kjeldstadli), Е. Муні (E. Mooney), К. Фіонг (K. Phuong) [2–6] та ін.

Останнім часом українські науковці провели низку досліджень, конференцій, круглих столів, присвячених проблемам ВПО. Зокрема, на засіданні Президії НАН України (жовтень 2014 р.) Е.М. Лібанова (E. Libanova) представила наукову доповідь, у якій було здійснено оцінку масштабів переселення та настроїв переселенців; охарактеризовано основні загрози, спричинені масовим переселенням; розроблено пропозиції щодо вирішення основного кола проблем ВПО [7, с.15–24]. На основі керівних принципів ООН щодо ВПО та ґрунтовного аналізу зарубіжного досвіду О.А. Малиновська (O. Malynovska) запропонувала основні шляхи вирішення їхніх проблем [8]. Соціальному захисту ВПО, соціокультурним виявам міграції та проблемам рееміграції присвячено праці У.Я. Садової (U. Sadova) [9, 10]. Попри вагомий доробок зарубіжних і українських науковців, подальшого дослідження потребують проблеми зайнятості ВПО для пошуку оптимальних шляхів їх вирішення.

Метою статті є ідентифікація актуальних проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб у регіонах, що їх приймають, за результатами авторського соціологічного обстеження, а також розробка на цій основі рекомендацій щодо шляхів вирішення

зазначених проблем. Для досягнення поставленої мети необхідно: визначити статус зайнятості ВПО у регіонах, що приймають; дослідити рівень професійної мобільності респондентів; з'ясувати їхні плани на майбутнє; розробити пропозиції щодо основних шляхів вирішення найактуальніших проблем.

Виклад основного матеріалу. Згідно із українським законодавством, внутрішньо переміщені особи визначені як люди, які вимушені рятуватися втечею, або покинути місце свого постійного проживання у результаті, або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних лих чи техногенних катастроф [11]. На місцях прибуття мігрантів ключовою стає проблема їх адаптації за новим місцем проживання. У контексті даного дослідження під адаптацією розуміємо кількаетапний динамічний процес взаємного пристосування ВПО і соціуму, що їх приймає. Суб'єктами адаптації з боку такого соціуму є: органи державної влади та місцевого самоврядування, громадські організації, різноманітні соціальні інститути, а також місцеві мешканці та представники інших груп і національних меншин. Серед відомих основних стратегій адаптації (інтеграція, асиміляція, сегрегація/сепарація, маргіналізація) найбільш оптимальною як для окремого індивіда, так і для цілого суспільства є модель інтеграції. Згідно з цією моделлю, інтегрована особа (група осіб) здобуває ті самі права і обов'язки, що і решта членів суспільства, стає його повноправним і активним суб'єктом. Успішна реалізація інтеграційної моделі можлива лише за умови, що середовище соціуму, який приймає, є відкритим і сприятливим для цього, з одного боку, і добровільного вибору інтеграційної моделі, відповідного прагнення самого адаптанта – з іншого. Основою формування такого середовища слугує інформація про основні проблеми і потреби ВПО. Джерелом такої інформації здебільшого слугують соціологічні обстеження.

Одним із найважливіших показників інтегрованості ВПО у соціум, що приймає, є рівень їхньої зайнятості та соціально-психологічний стан. Для висвітлення цих питань скористаємося результатами анкетного опитування ВПО, проведеного авторами цієї статті у складі робочої групи відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» спільно з працівниками Міжнародного благодійного фонду «Карітас України» весною 2015 р. в деяких регіонах України. Анкету було розповсюджено серед повнолітніх осіб, які покинули місце свого постійного проживання у зв'язку зі збройним конфліктом та окупацією частини України у 2014–2015 р., і звертались по допомогу до регіональних організацій «Карітас України» (члени багатодітних сімей, перестарілі особи, неповносправні громадяни або їхні опікуни тощо). Всього опрацьовано 595 анкет із різних регіонів України (Волинська, Донецька, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Харківська області та м. Київ). Треба зауважити, що дослідженням охоплено як регіони із найвищою часткою ВПО у загальній чисельності населення області (напр., Харківська і Донецька області), так і регіони, де цей показник є найнижчим (напр., Львівська та Івано-Франківська області). Порівняльний аналіз результатів дослідження контрастних регіонів підсилює їх наукову значущість.

Результати опитування підтвердили гіпотезу про те, що з окупованої території першочергово виїжджають жінки з дітьми. Загалом, чоловіки складають лише 21 % респондентів. Більшість респондентів – молодь (18–34 рр. – 44 %) та особи у активному працездатному віці (44 %). Частка осіб пенсійного віку доволі невисока (12,1 %). У віковій структурі переселенців більшу частину складають молоді особи віком до 35 років у Одесі (62,5 %) та Запоріжжі (57,3 %). У Івано-Франківську їхня частка найменша і становить 32,3 %. Максимальні частки ВПО віком від 35

до 59 років у Києві (56,4 %) та Івано-Франківську (51,7 %), а мінімальна – в Одесі (25,2 %). Групи осіб передпенсійного та пенсійного віку у структурі ВПО найбільш численними виявились у Харкові (18,3 %), Івано-Франківську (16 %), Краматорську (13,4 %) та Одесі (12,3 %).

Дослідження показало відносно високий освітній рівень ВПО. Цікаво, що рівень освіти респондентів виявився вищим від середнього показника тих регіонів України, з яких вони виїхали. Так, закінчену вищу освіту має більше третини ВПО (41,2 %), базову та неповну вищу 7,1 % і 5,8 % опитаних. Науковий ступінь здобуло лише 1,5 % респондентів і майже стільки ж навчаються чи вже закінчили аспірантуру (1,4 %). Представники робітничих професій із наявністю професійно-технічної освіти становлять більше чверті опитаних, особи з нижчою кваліфікацією – 17 %.

Більшість учасників опитування – це вихідці з Донбасу (93,3 %). У Донецькій області народилися та/або провели більшу частину свого життя 70 % опитаних ВПО, у Луганській – 24 %. Мешканці Криму у загальній структурі ВПО складають менше одного відсотка (0,7 %) респондентів, при цьому на час опитування вони проживали у м. Харків (0,35 %) та Львівській області (0,35 %). Менше 5 % респондентів вважає своєю батьківщиною інші регіони України, трохи менше половини з яких тимчасово у них і проживають.

Аналіз результатів дослідження дозволяє сформулювати основні критерії обрання респондентами регіону тимчасового проживання, якими вони керувались під час прийняття рішення щодо напрямку переїзду. Перш за все, це: наявність родичів чи знайомих у регіоні-реципієнті; географічна близькість регіону переселення; організований виїзд із території проведення АТО у регіон тимчасового проживання. Інші дослідники, окрім зазначеного вище, ще вказують на важливість такого чинника, як «наявність роботи, чи перспектива її отримання» [1, с. 22].

Обстеження показало, що раптова, незапланована зміна місця проживання призвела до зміни, а у більшості випадків і погіршення, соціального та професійного статусу опитаних. Так, до вимушеного переселення 7,3 % респондентів займали керівну посаду на рівні підприємства (установи) чи його підрозділу, а 2 % – були законодавцями чи вищими державними службовцями. Професіонали та фахівці складають майже четверту частину всіх опитаних, працівники сфери торгівлі та послуг – 14 %, представники найпростіших професій та різнороби – 7 %, технічні службовці – 5 %. Близько третини респондентів не працювали до того, як змінили місце постійного проживання. Це здебільшого пенсіонери (15 %) та особи, які перебували у відпустці по догляду за дитиною (14 %).

Аналіз відповідей респондентів на запитання щодо роду їх занять до моменту зміни місця проживання у регіональному розрізі показав, що найвищі частки законодавців та вищих державних службовців сконцентровано у Запорізькій, Київській та Волинській областях. Найбільше працівників сфери торгівлі поїхало до Львівської, Донецької та Волинської областей. Щодо пенсіонерів, то їх найзначніша частка спостерігається у Львівській, Одеській та Донецькій областях.

Із незапланованою, вимушеною зміною місця проживання здебільшого змінюється і статус зайнятості особи. Так, якщо до переїзду більшість респондентів (70 %) були забезпечені працею, то на момент опитування – лише 16 %, а більше чверті учасників опитування (28 %) перебували в активному пошуку роботи (табл. 1).

Порівняльний аналіз статусу зайнятості респондентів до і після переїзду показав подвоєння частки осіб, котрі не працюють через догляд за дитиною (з 14 % до

34 %), а також незначне зростання кількості пенсіонерів (з 15 % до 18 %). Певною мірою це можна пояснити переважанням неповних сімей у типових моделях сімей респондентів, тобто, коли одна жінка здійснила переїзд із кількома дітьми. Крім того, більше третини опитаних вказує на значні труднощі щодо влаштування своїх дітей у дитячі садочки та заклади шкільної освіти. А ще варто взяти до уваги й те, що діти переживають значний психологічний стрес у зв'язку з переїздом і необхідністю адаптації на новому місці, а тому потребують допомоги і більшої уваги, турботи з боку батьків і рідних.

Таблиця 1. Статус зайнятості респондентів на момент проведення дослідження, у % до опитаних ¹

Варіанти відповіді	Регіональні відділення «Карітас України», області								Частка відносно усіх респондентів, %
	Волинська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська, м. Київ	Донецька (м. Крамагорськ)	Львівська	Одеська	Харківська	
Навчається	4,3	1,1	4,5	6,3	2,3	9	6,3	7,5	4,7
Працює	31,9	7,9	13,4	12,5	12,9	17,9	12,5	20,8	16
Шукає місце праці	19,1	25,8	31,3	21,9	29,2	24,4	18,8	29,2	27,5
Доглядає дитину (дітей)	27,7	48,3	20,9	65,6	29,2	41	37,5	20,8	33,9
Доглядає престарілого, неповносправного члена сім'ї	4,3	4,5	3	0	2,3	7,7	18,8	0,9	3,7
Не працює і не прагне працювати	2,1	2,2	3	0	1,2	1,3	0	0	1,3
Не шукає роботи через пенсійний вік / інвалідність	10,6	14,6	23,9	3,1	20,5	17,9	18,8	18,9	18
Інше	2,2	6,7	3,3	0	3,7	3,8	6,3	6,6	1,4

Джерело: складено авторами на основі результатів соціологічного обстеження 2015 р.

¹ Дехто з респондентів вказав більше, ніж один варіант відповіді, тому сумарний відсоток перевищує 100 %.

Найвищий рівень зайнятості вимушених переселенців зафіксований у Волинській (32 % респондентів цієї обл.) та Харківській (21 %) областях, а найнижчий – у Запорізькій (8 %). Треба зазначити, що Харківська область належить до регіонів із найвищою часткою ВПО у структурі місцевого населення, а Волинська – із найнижчою [7, с.16]. Тому можна припустити, що у Харківській області діють відносно ефективні механізми вирішення проблеми працевлаштування вимушених мігрантів. Найнижчу серед досліджуваних областей частку зайнятості ВПО у Запорізькій області, на наш погляд, можна пояснити двома обставинами. Перш за все варто врахувати, що цей регіон характеризується високим рівнем безробіття, що особливо ускладнює процеси працевлаштування вразливих груп населення. Крім того, половину опитаних із цієї області становлять особи, які доглядають дітей або неповносправного члена сім'ї. Найбільше осіб, які доглядають дітей, переїхало до Київської області (66 %). Найвищі рівні економічної неактивності за причиною віку та стану здоров'я зафіксовано у Івано-Франківській та Донецькій областях (табл. 1).

Двомірний аналіз статусу зайнятості респондентів відповідно до їхнього віку, та часток респондентів у категоріях осіб за статусом зайнятості та віковими групами показав, що статус зайнятості ВПО відповідає природнім життєвим циклам відповідно до представленої вище соціально-демографічної структури респондентів (рисунок).

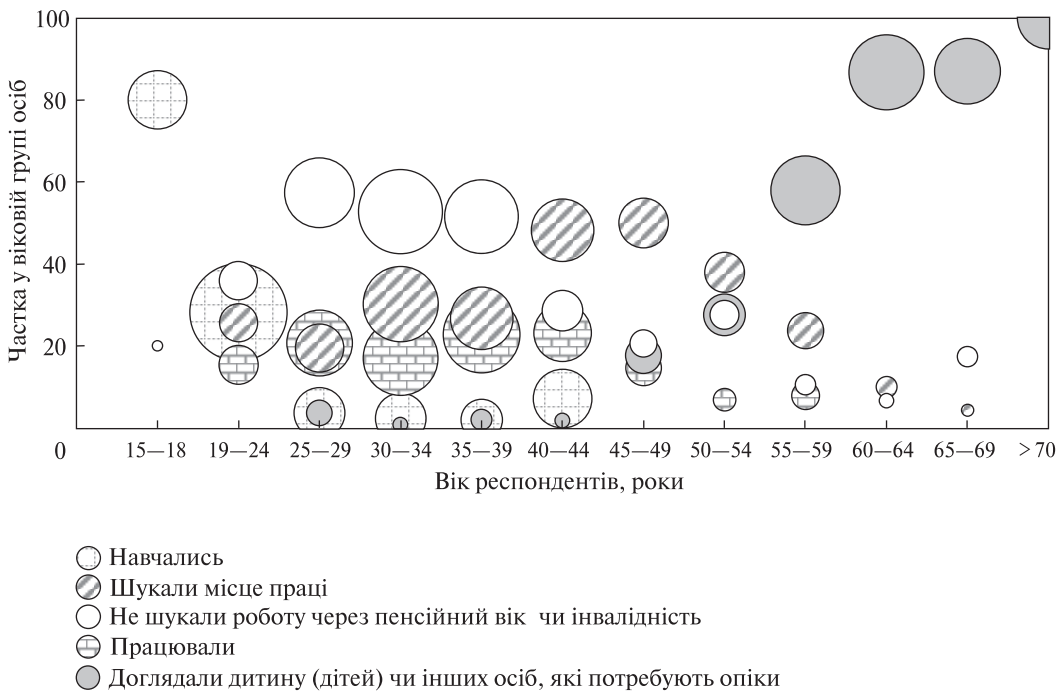

Рис. Статус зайнятості вимушених переселенців відповідно до їх вікової групи (розмір кульки відповідає частці респондентів у категорії за статусом зайнятості)

Джерело: побудовано авторами за даними крестаблиці двомірного розподілу відповідей респондентів, 2015 р.

На час опитування 80 % ВПО віком 15–18 років навчались, а 20 % – доглядали дітей чи члена родини, який потребує опіки. Менше третини молоді (28 %) віком 19–24 роки продовжували навчання, більше третини (36 %) доглядали дитину (дітей), 15 % – працювали, ще 26 % – шукали місце праці. У віковій групі 25–29 років частки тих, хто працює, та тих, хто шукає роботу майже однакові і становлять по 20 %. Загалом, це характерно лише для цієї вікової категорії ВПО, оскільки у всіх інших частка тих, хто шукає місце праці, перевищує частку тих, хто працює (у вікових групах осіб старше 40 років така різниця різко зростає). Також майже однаковими є частки тих, хто навчався, та тих, хто не шукав роботи через стан здоров'я (характерно для ВПО віком 25–39 років). Частка тих респондентів, які навчались, дещо зростає у віці 40–44 роки. Очевидно, що збільшення кількості осіб, які навчались, пов'язане із перекваліфікацією, здобуттям нового фаху. При цьому необхідно звернути увагу, що у старших вікових групах ВПО не було виявлено респондентів, які навчались на час опитування. Можливо, люди старшого віку не розглядають навчання як один із можливих шляхів покращення можливостей свого подальшого працевлаштування.

Найвищі частки осіб, котрі доглядали дитину (дітей) чи інших членів сім'ї, які потребують опіки, зафіксовано серед респондентів віком 25–29 років. У структурі працевлаштованих ВПО найбільшою є вікова група 30–39 років (25 %). Цілком логічно, що у структурі тих ВПО, що не шукали роботи через свій вік чи інвалідність, переважають особи віком 60 років і більше. Вони ж становили 100 % у категорії переселенців віком 70 років і старші.

Щодо вирішення проблеми власного працевлаштування, то третина респондентів готові й надалі продовжувати пошуки роботи за спеціальністю в межах України. Майже половина опитаних висловила готовність до зміни спеціальності, виду діяльності або проходження курсу спеціальної професійної підготовки чи перепідготовки. Частка осіб, котрі хотіли б розпочати власну справу, становить 12 %. Виїхати за кордон на постійне місце проживання, або на заробітки на тривалий час хотіла б приблизно однакова кількість учасників дослідження – по 5 %, ще 3,3 % їздили би на тимчасові заробітки в інші країни (табл. 2). Таким чином, кожен десятий із вимушених переселенців є потенційним зовнішнім мігрантом.

Дослідження показало певні відмінності у способах вирішення проблеми працевлаштування, які обирали респонденти, залежно від регіону їх тимчасового проживання. Так, найбільша серед усіх досліджуваних регіонів налаштованість респондентів на зовнішню трудову міграцію та на відкриття власної справи спостерігається у Львівській області. Зокрема, намір виїхати за кордон на постійне місце проживання висловило 14 % опитаних у цьому регіоні, на тривалий час – 13 %, і ще 4 % обрали варіант тимчасових заробітків в інших країнах. Кожен четвертий учасник опитування у Львівській області хотів би розпочати власну справу для забезпечення себе і своєї сім'ї необхідним доходом.

Серед запропонованих в анкеті варіантів вирішення проблеми власного безробіття лише 2,4 % усіх опитаних обрали пункт «нічого не робити». Проблема зайнятості є неактуальною для понад половини ВПО, охоплених анкетуванням у м. Одеса. Як зазначено вище, більшість із них або економічно не активні за віком чи станом здоров'я, або не мають можливості вийти на роботу через необхідність опікуватись дітьми чи іншими членами сім'ї.

Таблиця 2. Відповіді ВПО на запитання «Що Ви готові зробити, щоб оперативніше вирішити проблему власного працевлаштування?»

Варіанти відповіді	Регіональні відділення «Карітас України», області								Частка від усіх респондентів, %
	Волинська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська, м. Київ	Донецька (м. Краматорськ)	Львівська	Одеська	Харківська	
Продовжувати активно шукати роботу за своєю спеціальністю в Україні	32,6	35,2	29,1	34,4	40,4	33,3	25	32,10	34,7
Отримати іншу спеціальність	19,6	20,5	16,4	15,6	10,9	11,5	6,25	7,50	13,2
Пройти курс спеціальної професійної підготовки чи перепідготовки	17,4	15,9	21,8	9,4	21,2	14,1	12,5	17,90	17,7
Змінити вид діяльності	15,2	10,2	18,2	6,3	17,3	16,7	6,3	11,30	14
Розпочати власну справу	4,3	12,5	12,7	18,8	9	25,6	6,3	9,40	12,3
Переїхати жити і працювати в інший регіон України	2,2	3,4	5,5	0	5,1	2,6	0	8,50	4,5
Їздити на тимчасові заробітки в інші регіони України без зміни місця проживання	2,2	0	1,8	0	1,3	0	0	2,80	0,9
Їздити на тимчасові заробітки в інші країни	0	1,1	9,1	3,1	0	3,8	0	6,60	3,3
Вийхати на роботу за кордон на тривалий час	2,2	2,3	5,5	0	3,2	12,8	0	6,60	4,9
Вийхати за кордон на постійне місце проживання	6,5	2,3	3,6	6,3	2,6	14,1	0	2,80	4,7
Нічого не робити	4,3	0	0	0	6,4	1,3	0	0,90	2,4
Не маю такої проблеми (працевлаштований, пенсіонер, в декретній відпустці тощо)	21,7	37,5	32,7	37,5	33,3	29,5	62,5	41,50	35
Інше	0	3,4	0	3,1	0,6	0	0	0,90	1

Джерело: складено авторами на основі результатів соціологічного обстеження 2015 р.

Найбільш частим варіантом вирішення проблеми власного працевлаштування ВПО вважають зміну своєї спеціальності, виду діяльності. Це не стосується лише тих, хто до переїзду перебував у відпустці по догляду за дитиною (вірогідно, вони і не намагаються знайти місце праці ближчим часом) та зараховували себе до професіоналів (лише через їх дещо вищий рівень зайнятості на території тимчасового проживання). Найбільш схильними до відкриття власної справи є колишні підприємці, керівники (підприємств, підрозділів, заступники керівників підприємств), законодавці та вищі державні службовці. Цікаво, що кожен п'ятий з колишніх законодавців (вищих державних службовців) готовий виїхати за кордон, при цьому лише на тривалий термін, але намірів щодо виїзду туди на постійне місце проживання вони не мають.

Для розробки заходів для вирішення найактуальніших проблем ВПО, і проблем їхньої зайнятості зокрема, ключове значення мають їхні плани на майбутнє. Адже різні моделі поведінки внутрішніх мігрантів вимагають відповідних методів регулювання. Так, результати дослідження показали, що більше третини респондентів прагнуть повернутися на малу батьківщину, а менше третини не визначились зі своїми планами на найближче майбутнє. Понад чверть усіх опитаних вирішили залишитись у регіоні свого тимчасового перебування. Лише 3 % респондентів мають намір виїхати за кордон. Серед інших варіантів учасники дослідження дописували: «хочу жити в Україні», «повернуся додому при умові повернення відповідних територій до складу України».

Регіональний розподіл відповідей респондентів на запитання щодо планів на майбутнє показав, що найвища частка осіб, котрі хочуть залишитись у регіоні свого поточного перебування, виявилась у Київській та Івано-Франківській областях. Вона становить майже половину опитаних у цих областях. Таку ситуацію у Київській області можна пояснити кращими можливостями щодо отримання житла і роботи, порівняно з іншими регіонами України. Щодо Івано-Франківської, то туди переїхала значна кількість осіб передпенсійного і пенсійного віку, очевидно заздалегідь маючи намір там залишитись.

Результати дослідження показали, що найвища частка осіб, які мають намір повернутись на малу батьківщину, зафіксована у Донецькій (м. Краматорськ, 52 %), Запорізькій (43 %) та Харківській (41 %) областях. Природньо, що більшість людей, які не мали жодного бажання змінювати місце свого проживання, рятуючи своє життя, переїздили у безпечніші територіально суміжні, близькі регіони, щоб за першої ж можливості повернутись додому.

Намір виїхати за кордон найбільше респондентів висловило у Харківській (9,4 % опитаних у цій області), Львівській (6,4 %) та Одеській (6,3 %) областях. Географічне розташування Одеської та Львівської областей дає змогу зробити припущення, що переселенці розглядають їх як певний трамплін для еміграції за кордон. Щодо Харківської області, то тут, можливо, деяка частка респондентів планує виїхати до Росії. Однак, світоглядні орієнтації опитаних у цій області показують, що більшість із них мають чітку «проукраїнську» позицію, що дає підстави для висновку про зовсім незначну кількість потенційних емігрантів до РФ. Крім того, аналіз динаміки середньомісячної зарплатні за останніх п'ять років (2010–2014 р.) показав, що у Донецькій області рівень оплати праці завжди був вищий, ніж у середньому в Україні, тоді як у Харківській, Одеській і Львівській областях – навпаки, нижчий [12, с. 164]. Тому, очевидно, що у цих областях частина ВПО не можуть досягти бажаного рівня доходу і сподіваються на заробітки (а то й виїзд) за межами України.

У програмі соціологічного обстеження було висунуто гіпотезу про існування зв'язку між статусом зайнятості респондентів та їхніми планами на майбутнє. Зо-

крема, очікувалось, що більшість осіб, які працювали на момент опитування, будуть прагнути залишитись у регіоні свого поточного перебування. Але двомірний розподіл та статистичний аналіз відповідей респондентів на питання щодо планів на майбутнє залежно від їх статусу зайнятості показав помірну силу такого зв'язку (коефіцієнт спряженості – 0,35). Зокрема, третина з забезпечених роботою зазначили, що залишаться у цьому регіоні, а більше третини – ще не визначились. Кожен четвертий із цієї групи опитаних буде прагнути повернутись на малу батьківщину. Таку ситуацію частково можна пояснити тим, що на момент опитування майже половина зайнятих респондентів (48 %) працювали не за тим фахом, який мали до вимушеного переселення, 45 % – за таким самим фахом, але з нижчим доходом і лише 7 % знайшли роботу відповідно до свого фаху та ще й з вищим доходом, ніж був за місцем постійного проживання. Натомість, у інших двох групах існує помітна статистично значима відмінність у відповідях на аналізоване питання. Так, більшість тих, хто доглядає перестарілого / неповносправного члена сім'ї (70 %) та осіб, котрі не шукають роботи через пенсійний вік або інвалідність (56 %), висловили своє прагнення повернутися на малу батьківщину.

Результати опитування показали, що рішення ВПО щодо місця майбутнього проживання здебільшого залежить від встановлення миру в Україні (78 %). Крім того, важливе значення для учасників опитування має наявність житла як у регіоні їх теперішнього перебування (17 %), так і у вимушено покинутому ними регіоні (11 %). Власне це і пояснює, чому третина респондентів не визначилась зі своїми планами на майбутнє. Очевидно, якраз серед цієї групи опитаних більшість хотіли б повернутись додому, та не бачать довгоочікуваного миру у найближчій перспективі. Підтвердженням цієї тези слугує регіональний розподіл відповідей на дане запитання. Так, у регіонах, де зафіксована найвища частка переселенців, які прагнуть повернутись на малу батьківщину, а це Запорізька, Донецька і Харківська області, найбільше з опитаних зазначили, що їх рішення залежить від встановлення миру в Україні – відповідно 87, 84 і 84 % респондентів у кожній області. Водночас, у регіонах, де зафіксовано найвищу частку респондентів, які висловили бажання там залишитись, найменшою виявилась частота вибору варіанту відповіді, що їх рішення щодо майбутнього місця проживання залежить від встановлення миру в Україні. Зокрема, в Івано-Франківській області вона становить 58 %, а у Київській – 61 %. Натомість, у цих областях порівняно високою є частка осіб, для яких важливою є наявність житла у регіоні їх теперішнього перебування. Цей варіант відповіді обрало 42 % опитаних у Київській і 38 % – у Івано-Франківській області. Крім того, у цих регіонах порівняно вищою є частка осіб, для яких важливою є наявність місця праці у регіоні їх теперішнього перебування. Так, якщо у цілому для всіх опитаних вона становить 8 %, то у Івано-Франківській області – 15 %, а у Київській – 13 %.

На допомогу від держави щодо облаштування житла і побуту у регіоні їх теперішнього перебування сподівається кожен десятий опитаний. Найменше такі очікування висловлюють у Харківській (5 %) і Запорізькій (6 %) областях. Найбільше надій на державу покладають респонденти у Івано-Франківській (21 %) і Одеській (19 %) областях. Як зазначено раніше, у двох останніх областях найвищою є частка осіб передпенсійного і пенсійного віку, що частково пояснює встановлені міжрегіональні відмінності у відповідях на це запитання.

Висновки. Результати авторського соціологічного дослідження засвідчили вкрай низький рівень зайнятості ВПО в Україні. Якщо до зміни місця проживання більшість

із них були забезпечені роботою, то після переїзду – лише кожен шостий учасник опитування. Виявлено, що статус зайнятості ВПО відповідає природнім життєвим циклам людини (наприклад, більшість респондентів віком 15–18 років навчались, а у 25–29 – доглядали дітей і т. п.). Тому частковим поясненням міжрегіональних відмінностей статусу зайнятості переселенців може слугувати нерівномірний розподіл переселенців за віковими групами по регіонах. Так, у Запорізькій області, де виявлено найнижчий серед досліджуваних областей відсоток зайнятих ВПО, половину опитаних становлять молоді матері, які доглядають дітей. У Харківській та Волинській областях, де відсоток забезпечених роботою найвищий, спостерігається більш-менш рівномірний розподіл респондентів по кожній віковій групі. Крім того, важливе значення має рід занять ВПО до того, як вони покинули місце постійного проживання. Зокрема, третина опитаних до переїзду у Харківську область були фахівцями, професіоналами та керівниками, які виявились конкурентоздатними на регіональному ринку праці.

Під час розробки моделей вирішення найактуальніших проблем ВПО принципове значення мають їхні наміри і настрої щодо майбутнього місця проживання. Опитування показало, що більшість із них прагнуть повернутись до рідних домівок, або ж ще не визначились, і тільки четверта частина респондентів має намір залишитись у регіоні свого поточного перебування. При цьому, частка переселенців, які бажають залишитись, зростає зі збільшенням відстані від зони конфлікту. У західних областях України, де частка таких осіб є найвищою, першочергового вирішення потребує проблема раціонального розселення ВПО та забезпечення їх постійним житлом. Щодо працевлаштування таких осіб, то у цих регіонах доцільним є: надання тимчасових пільг працедавцям за працевлаштування переселенців; створення сприятливих умов для самозайнятості та підприємницької діяльності цієї групи осіб; створення єдиної бази вакансій та шукачів роботи; покращення поінформованості ВПО щодо можливості працевлаштування в окремих регіонах України та за кордоном. З огляду на те, що майже половина опитаних висловили готовність до зміни спеціальності, виду діяльності, проходження спеціальних курсів, налагодження ефективної системи професійної підготовки і перепідготовки робочої сили може стати дієвим способом покращення можливостей працевлаштування вимушених переселенців.

В областях, де переважає частка ВПО з чітким прагненням повернення на малу батьківщину (Донецька, Запорізька, Харківська області), актуальним є заохочення тимчасової зайнятості, активізація залучення переселенців до громадських робіт. Враховуючи, що у структурі ВПО є значна частка жінок з дітьми, які потребують догляду, необхідним є стимулювання гнучких форм зайнятості (надомна праця, гнучкий графік робочого часу, робота за викликом тощо).

Найбільша частка осіб, які хочуть залишитись у регіоні свого нового перебування, виявилась серед забезпечених роботою. Однак вона не настільки значна, як очікувалось. Це частково можна пояснити тим, що половина осіб, зайнятих трудовою діяльністю на момент опитування, або працювали не за фахом, або мали нижчий рівень заробітної плати, ніж за попереднім місцем праці.

Насамкінець, важливо зауважити, що ключовою умовою повернення ВПО до своїх домівок та вирішення їх найгостріших проблем є встановлення миру і територіальної цілісності України. Для досягнення цієї надважливої мети держава повинна повною мірою виконувати свої соціальні функції, а українські громадяни – згуртуватись у самовідданій праці, взаємопідтримці та протидії зовнішнім загрозам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міхеєва О. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації / О. Міхеєва, В. Серeda // Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2015. – С. 9–49.
2. Brun K. Local Citizens or Internally Displaced Persons? Dilemmas of Long Term Displacement in Sri Lanka / Cathrine Brun // *Journal of Refugee Studies*. – 2003. – 16, Is. 4. – P. 376–397.
3. Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia / pod red. P. Kaczmarczyka i M. Okolskiego. – Warszawa, 2008. – 141 p.
4. Kjeldstadli K. Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering / Knut Kjeldstadli. – Oslo : Pax Forlag, 2008. – 294 s.
5. Mooney E. The concept of internal displacement and the case for internally displaced persons as a category of concern [Electronic resource] / Erin Mooney // *Refugee Survey Quarterly*. – 2005. – 24, Is. 3. – P. 9–26. – Accessed mode: <http://www.brookings.edu/~media/research/files/articles/2005/9/fall-humanrights-mooney/9.pdf>
6. Phuong K. The international protection of internally displaced persons / Katherine Phuong. – UK : Cambridge University Press, 2004. – 299 p.
7. Лібанова Е.М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 8 жовтня 2014 р.) / Е.М. Лібанова // Вісник Національної академії наук України. – 2014. – № 12. – С. 15–24.
8. Малиновська О.А. Шляхи вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду [Електронний ресурс] / О.А. Малиновська / Аналітична записка: Інститут стратегічних досліджень, Серія «Соціальна політика». – 2015. – № 9. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_probl-a598d.pdf
9. Садова У.Я. Інтереси внутрішньо переміщених осіб в епіцентрі інституційних зусиль української держави / У. Я. Садова, Н. І. Андрусишин // Регіональна економіка. – 2016. – № 1. – С. 196–198.
10. Методичні рекомендації щодо проведення регіонального обстеження внутрішньо-переміщених осіб-громадян України [Текст] / [редкол. д-р екон. наук, проф. Садова У.Я., канд. екон. наук, проф. Матковський С.О., канд. екон. наук Гринькевич О.С.] НАН України; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього». – Львів, 2014. – 40 с.
11. Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
12. Праця України у 2014 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України, відп. за випуск І.В. Сенік. – К. : Консультант, 2015. – 280 с.

REFERENCES

1. Mikheieva, O. & Sereda, V. (2015). Suchasni ukrains'ki vnutrishn'o peremischeni osoby: osnovni prychny, stratehii pereseleennia ta problemy adaptatsii [Modern Ukrainian internally displaced persons: the main reason resettlement strategies and problems of adaptation]. *Strategy of prevention and transformation of border conflicts in Ukraine*. L'viv: Halyts'ka vydavnycha spilka [in Ukrainian].
2. Brun, K. (2003). Local Citizens or Internally Displaced Persons? Dilemmas of Long Term Displacement in Sri Lanka. *Journal of Refugee Studies*, Vol. 16, 4, 376-397 [in English].
3. Kaczmarczyk, P. & Okolskiego, M. (Eds.). (2008). *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia* [Migration policy as an instrument for promoting employment and reducing unemployment]. Warszawa [in Polish].
4. Kjeldstadli, K. (2008). *Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering* [Complex societies. Immigration and inclusion]. Oslo: Pax Forlag [in Norwegian].
5. Mooney, E. (2005). The concept of internal displacement and the case for internally displaced persons as a category of concern. *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 24, 3, 9-26. Retrieved from <http://www.brookings.edu/~media/research/files/articles/2005/9/fall-humanrights-mooney/9.pdf> [in English].

6. Phuong, K. (2004). *The international protection of internally displaced persons*. UK: Cambridge University Press [in English].
7. Libanova, E.M. (2014) Vymushene pereselennia z Donbasu: masshtaby ta vyklyky dlia Ukrainy [Forced resettlement of Donbass: the scale and challenges for Ukraine]. *Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 12, 15-24 [in Ukrainian].
8. Malynovs'ka, O. A. (2015). Shliakhy vyrishennia problemy vnutrishn'o peremischenykh osib: deiaki uroky iz zarubizhnoho dosvidu [Solutions to the problem of internally displaced persons: Some lessons from foreign experience]. *Strategic Studies Institute, Series «Social Policy»*, 9. Retrieved from: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_prob1-a598d.pdf [in Ukrainian].
9. Sadova, U.Ya. & Andrusyshyn, N.I. (2016). Interesy vnutrishn'o peremischenykh osib v epitsentri instytutsijnykh zusyl' ukrains'koi derzhavy [The interests of internally displaced persons in the epicenter of institutional efforts Ukrainian state]. *Rehional'na ekonomika - Regional economy*, 1, 196-198 [in Ukrainian].
10. Sadova, U.Ya., Matkovs'kyj, S.O. & Hryn'kevych, O.S. (Eds.). (2014). *Metodychni rekomendatsii schodo provedennia rehional'noho obstezhennia vnutrishn'o-peremischenykh osib-hromadian Ukrainy [Methodical recommendations for conducting a regional survey of internally displaced persons, citizens of Ukraine]*. L'viv: DU «Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M.I. Dolishn'oho» [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 №1706-VII «Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishn'o peremischenykh osib» [The Law of Ukraine of 20.10.2014 №1706-VII «On the rights and freedoms of internally displaced persons»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> [in Ukrainian].
12. *Pratsia Ukrainy u 2014 rotsi [Labor Ukraine in 2014]*. State Statistics Office of Ukraine. K.: TOV Vydavnytstvo «Konsul'tant» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 27.09.2016.